

Franc Krnjak*

»DOSJE MARČEC«

V prispevku je na podlagi avtorju dostopnih arhivskih virov in osebnih pričevanj predstavljen primer Andreja Marčeca in njegove žene Angele iz Središča, ki sta bila leta 1945 osumljena in zaprta zaradi sodelovanja z okupatorjem ter kasneje tudi ubita.

Uvod

Polpretekli dogodki v moji ožji sredini so pri nekaterih ljudeh pustili globoke rane. Pa naj so bile dobljene od »prave« ali pa »neprave« strani. Vsaj tako sem doumel in razumel dogodke, ki so se včasih prikradli iz zaprašenih spominov.

Prav gotovo je primer Andreja Marčeca ml. takšen, da je bil in je pri nekateri starejših prebivalcih Središča in Koga še kako živ. Pri nekaterih sta z ženo nesrečni osebi okupacijskega časa, za druge pa izdajalca in odpadnika. V nadaljevanju bom poskušal, na podlagi pričevanj in dostopnih arhivskih virov, dejansko prikazati takratno stanje in njuno (so)delovanje. Iz vsega zapisanega pa si bo moral vsak bralec sam ustvariti mnenje o krivdi ali nedolžnosti. Ali je bilo to zadosten razlog za smrtno obsodbo brez sojenja in dokazovanja morebitne nedolžnosti?

Andrej Marčec je izhajal iz znane središke obrtniške družine. Pri očetu se je izučil sodarske obrti in je bil tudi pri njem zaposlen in vodil obrt. Kot edini sin bi tudi nasledil očetovo obrt. Poročil se je s Središčanko, skoraj sosedo Angelo (Elo) Šinko, vnukinjo dolgoletnega središkega župana Josipa Šinka. V neposredni bližini železniške postaje so imeli dobro vpeljšano restavracijo. Tako kot Andrejev oče, ki je bil eden od soustanoviteljev središkega Sokola, je bil tudi Andrej ml. več čas aktiven v tem telovadnem društvu. Prav tako je bila pred vojno Ela Marčec načelnica in vaditeljica ženskih odsekov središkega Sokola¹, njen ded Josip Šinko pa pomembna oseba pri ustanovitvi središkega Sokola in dolgoletni trški župan. Skratka, domoljubna družina.

Že pred vojno sta si z ženo omislila pošto na Kogu, kjer je delovala do konca vojne, zato sta se v glavnem zadrževala tamkaj. Kot človek je bil Marčec nekoliko oster in visok. Rad se je zadrževal v visoko

intelektualnih družbah, skratka, tip človeka, ki nekako ni bil po volji nekaterih ljudi.

Pričevanje Ivane Šafarič – Čagran²

»Nekam lažjo se počutim, ko brskam in čistim med koreninami, a zdi se mi, da je to moj dolg! Ko boš iskal dodatne priče za navedeno in prišel do ugotovitev, da so bili izdajalci (moji sorodniki – op. av.) ali še drugače zaznamovani, mi ne bo težko. Bili so ljudje, v mojem spominu pa še kako živi, čeprav od mnogih zapuščeni zaradi strahu. Mogoče pa bo mozaik, ki nastaja po kapljicah, v opomin vsem, ki neprijazne zgodovine ne sprejemajo. Zaupam v tebe, v tvojo zavzetost in pridnost, da boš z lovorjevim vencem ovenčal Resnico. Samo resnica naj zmaga, kakršna koli že bo! Ravno pri resnici se mnogokrat izkažejo pravi obrazi in značaji! Boš imel toliko poguma?« mi je napisala Iva v spremnem pismu.

Nato so pisma kar deževala. Ob vsakem sem bil bolj nestrpen. Kaj bo zopet v tem? Kakšni osupljivi podatki bodo napisani, ki so bili več kot šestdeset let varno »deponirani« v glavi in srcu, v katero ti trenutno ne more pokukati nihče, noben kagebejevec, udbaš, oznar, enkavedejevec, sovar, ciaš, esdevejevec, securitovec ali gestapovec. Toda po določenem času človek začuti, kdaj ga ta arhiv preveč tišči, mu je v napoto, kdaj strežnik več ne zaznava podatkov. Iva je morala to spraviti ven. Biološka ura jo je opozarjala – prevetri podatke, razširi in naloži jih na novejši »disk«, tvoj se bo vsak čas sesul.

Dolgo časa sem okleval, ali odpreti stare rane, ki nas še danes razdvajajo, toda še za časa njenega življenja sem ji to obljubil. Notranji glas me je dramil, mi burkal kri in me opogumljal. Nekakšen osebni boj in konflikte sem doživljal – med pogumom, strahom, resničnostjo in zamolčanostjo zgodovinskih dogodkov, ki že dolgo vpijejo po objavi. Da, premagala me je ta prasila in mi temeljito izprašala vest. Bom zmogel prebroditi vse pasti sovraštva,

² Rojena 1935. leta v Središču ob Dravi. Teta Ela Šinko in njen mož Andrej Marčec – Puba ml. nista imela svojih otrok, zato sta jo posvojila. Zanimivo, da dokumenta o posvojitvi na ljutomerskem sodišču pozneje ni našla, le prazen ovoj (fascikel). V glavnem sem pustil pripoved nespremenjeno, le tam, kjer je bila kakšna misel nejasna, sem posegel v tekst. Podnaslovi so avtorjevi.

* Franc Krnjak, Skolibrova 4, 2270 Ormož.

¹ Mavrič Žižek, Orli in Sokoli – telovadni društvi v Središču ob Dravi, str.61.

groženj, ponižanj, nizkih udarcev, blatenja, češ da branim izdajalce, vse kar se bo pojavilo ob odpiranju tabu tem, za katere v mojem okolju še ni posluha? Morda bom prvi v svoji sredini, ki bom dregnil, kljub veliki časovni odmaknjenosti, v to občutljivo in skelečo narodovo rano. Nekdo mora, me je silil notranji glas! Generacije, ki so pred nami, naj iz teh pričevanj in zgodovinskih dejstev izluščijo bistvo resnice. Zato se želje nekaterih ne bodo vedno ujemale z dejstvi, o katerih govorijo arhivski in ustni viri.

Glavni osebi pripovedovanja sta takoj po vojni umorjena Andrej Marčec ml., domačini so ga klicali Puba, in njegova žena Ela (Angela) Šinko iz Središča ob Dravi. Že v stari Jugoslaviji sta na Kogu zgradila veliko stavbo, v kateri sta imela pošto. Pošta je delovala tudi v času nacistične okupacije.

Slika 1: Na Kogu pred pošto. Ela v sredini, Puba prvi z desne.

Hrani: družina Čagran.

Spomini – pričevanja Ive Šafarič – so zanimivi in, kot sem pozneje ugotavljal, pristni. »Na njen ostri spomin se lahko zaneseš«, mi je pisal njen mož Branko. Verjel sem, saj sem imel sam v spominu nekaj dogodkov, ki so avtentični z Ivini. Njeno pričevanje se več ali manj sklada s pričevanji nesrečnikov, ki so bili žrtve povojnega boljševističnega nasilja. Slepota in krvoločno sovraštvo novih oblastnikov je pahnilo mnogo ljudi v smrt samo zato, ker so bili premožni, razmišljali s svojo glavo, uporniški in z neupogljivo hrbtenico. Jugoslovanski stalinistični boljševiki so morali najti sovražnika, če ne, pa so jih sami sproducirali³.

Ob občasnih srečanjih z njo smo bili ganjeni ob njenem obujanju spominov. »Kolikokrat sem pri tvoji mami v Osiščecu na njivi dobila božanske koruzne

martince⁴.« Še upa kdo danes povedati na glas, da mu je bilo hudo, da je bil lačen, danes, ko nas razni Spari, Hoferji, Tuši, Jagri, Merkatorji ipd. zasipavajo z reklamami in vabijo med police? Njej je malo manjkalo, da ni uspela uiti hudemu. Usoda pač, boste rekli. Ne! Prekleta vojna in vsi nesmisli, ki jih je zganjala naša boljševistična revolucionarna oblast po vojni.

Verjameš, da sem bila posvojena?

»Živ spomin mi sega v leto 1940, ob smrti Emila Šinka⁵, mojega deda. Bilo je zbranih mnogo ljudi, ne preveč žalostnih. Spomnim se zelo žalostne moje babice Ide Šinko, ki se je oblekla v posebno škripajočo črno obleko, ki je do smrti leta 1945 ni slekla.

Vojna leta v Središču. 1941. leta pričetek osnovne šole: Kreč Franc, Krnjak Jakob, Nežika z družino in prelepi časi na zelo prometni železniški postaji. Glavni akterji iger: Ivančič Mičo in Jožica, občasno Kuneš⁶ (Kunesch) Frika – gestapovčeva hči, ki sem ji prihod med nas prepovedala, ker je njen oče-gestapovec večkrat odpeljal mojo mamo Pavlino na zaslišanje, kjer bi naj ji 'prali glavo'.

Puba, Ela in jaz (Elina nečakinja – op. avt.) smo imeli svojo spalnico, kjer sem bila deležna razgovora v glavnem o denarju in potovanju v Budimpešto⁷, na Dunaj in po Jugoslaviji. Ela je odhajala vsak dan na Bolfenk (Kog) peš⁸ uradovat na svojo pošto. Nedelje smo preživeli na Bolfenku. V hiši je bilo mnogo obiskov: Lanzerjevi, Riedli, Košarjevi, dr. Kaukler⁹ in drugi. Razgovori so potekali v glavnem v nemškem jeziku. Govorili so o vojni, bližajočem se koncu vojne in lepih časih, ki naj bi jih prinesel mir.

Po letu 1943 sta Puba in Ela redkeje prespala v Središču zaradi nevarnosti s postaje – letalski napadi, nemiri, ki so jih povzročali vlaki z zaporniki. Kljub šoli sem vse proste trenutke, počitnice in tudi

⁴ Z marmelado nadevana koruzna pogača.

⁵ Emil Šinko, sin dolgoletnega središkega župana in narodnjaka Josipa Šinka. Bil je notar v Ormožu.

⁶ Rudolf Kunesch, SS Sturmabführer, doma iz Fürstenfeda v Avstriji. Zloglasni šef središkega gestapa. Po njegovem odpoklicu ga je zamenjal Michael Hofmann z Bavarske in od takrat ni bilo v Središču več preganjanj.

⁷ Puba (Andrej Marčec) se je rodil v Budimpešti, njegova mati pa je bila Čehinja. Ženina, Elina mati, pa je bila Madžarka.

⁸ To mi je potrdila po več kot šestdesetih letih ga. Angela Klanjčar, roj. Flegerič iz Vodrancev.

⁹ Dr. Kaukler je bil zaveden Slovenec. Takoj po vojni je bil zadolžen, da v Ljutomeru organizira zdravstvo.

³ Vode, Skriti spomini.

popoldneve preživela na Bolfenku. Puba me je rad vzel v avtomobil znamke Štajer. Ves čas vožnje sem pela, ker mi je bilo sicer slabo.

Pričetek šolskega leta 1943/44 – bila sem prešolana na osnovno šolo na Bolfenku. Moji sošolki, ki se ju spomnim, sta bili Zadravec Minka in Mežnar¹⁰ Vida, od dečkov pa neki Plohl in Pevec. Mi smo se pri Eli igrali kot vsi otroci in govorili samo slovensko. V začetku leta 1944, kot sem iz razgovorov razbrala, je bilo pričakovati konec vojne. Ela in Puba sta pričakovala drugačne čase, zato sta kupila avto znamke Opel, modre barve, ki je bil parkiran v "huti". Odločila sta se, da me posvojita in imata naslednika. Dogovor z mojo mamo – Elino sestro, ki je vodila pri železniški postaji Središče restavracijo – je bil težak, a je le pristala. S tem dejanjem bi bili obe s starejšo sestro Bebo preskrbljeni: Beba Središče, jaz pa Bolfenk.

O očetu Šafariču¹¹ se je v glavnem govorilo, ko je prihajala teta Mica iz Varaždina in ob večernih molitvah v adventnem času. Govorili so, da se nahaja v Zemunu, mislim pa, da je občasno prihajal v Središče in zahteval denar in še kaj za preživetje. Pri Štefi¹² se je rodil leta 1943 Franček in pozneje Štefka. Otroka (polbrata in polsestre) nisem nikoli videla, niti z njima govorila. Ob neki priložnosti je mama povabila Štefo in z vozom so odpeljali nekaj pohištva. Leta 1947 ali 1948 sem po dolgem času videla očeta. Šel je s Štefo po pešpoti. Babica Marčecova me je napotila naj ga pozdravim. Obstal je in me vprašal, kdo sem. Pozneje nisem nikoli več imela z njim stika, razen nekaj dni pred smrtjo. Bil je velik revež. Zanj ni bilo toliko denarja, da bi mu kupili krsto. Z možem Brankom sva poravnala vse stroške pogreba, tudi krsto. Priča je Kuhar Joža, ki je bil vodja mizarske delavnice. Močan hrastov križ sva postavila in skrbela za grob. Po letu pa je križ izginil. Štefa ga je skurila v hudi zimi 1966. leta.

Gmotni položaj Šinkovih je bil med vojno zelo dober. Pred vojno so bile pa težave, po pripovedovanju Šestan Alojzije ter »dedeka« in babice Marčec, da naj bi moj ded Emil Šinko – notar, podpisal jamstvo nekemu Irglu¹³ iz Velike Nedelje. Toda zalomilo se je. Vskočil je neki Veselko, a sta Puba in Ela vse rešila in

tako je ostala Šinkovina. Oče Šafarič, prej sem že nekaj nakazala, je zahteval denar in imovino. Možno je, da je tudi on leta 1945 pristavil kaj tehtnega, da bi Šinkove likvidirali. Omenjeno so govorice (ga. Šprager). Pravih prič ni bilo.

Po vojni smo ostali brez denarja, štale prazne - konje, krave, svinje in drugo so odpeljali. Jugova Valika¹⁴, mamina sošolka in prijateljica, je dajala mleko, Jurjaševičevi, Ana in Jakob, pa druge prehrabene artikole.

V oktobru 1944 leta smo se mama, Ela, Puba in jaz peljali z avtom v Ljutomer. Nekaj so urejali in med vožnjo na Bolfenk dejali, da se sedaj pišem Marčec Johana. S tem imenom sem dalje obiskovala osnovno šolo na Bolfenku (Kogu)«

Pekel na Kogu in beg na Hrvaško

»Leto 1945 imam v spominu kot leto napetih razgovorov in nesrečo s kolesom. Kreč Franc je prišel po jabolka na Bolfenk. Zaboje na kolesu je bil tako težak, da me je po bregu navzdol zaneslo, in z zlomljenim desnim kazalcem sem končala svoj podvig. Deležna sem bila pomoči od vojaškega zdravnika. Vojska-nemška, se je pričela pripravljati na odpor prihajajočih Rusov in Bolgarov. Prst se sta počasi zacelil, ostal pa je zviti še do današnjih dni.

V začetku aprila 1945 je bilo v Središču pričakovati fronto. Menili so, da bo na ravnici hujše. Zato so babica Ida, sestra Beba in mama prišli na Bolfenk. Žal je bilo ravno obratno. Hujša fronta in razdejanje je dosegla Bolfenk. Ob zelo pičli hrani smo en teden preživeli v »pivnici« v Lačavesi. Z nami je bila tudi družina Prapotnik z majhnim otrokom Jožekom (bil je pozneje matičar). Prihod Bolgarov in Rusov je potekal vso noč. Zjutraj smo z belo zastavo, ruto od Prapotnikove, bili gnani po razrušenem Bolfenku, mnoge hiše so bile še v ognju. Pred trgovino je ležal umirajoči nemški vojak, ki mu ni smel nihče pomagati. Kri mu je tekla iz ust, komaj zvaljeni rumeni piščanec mu jo je pil. Tako smo skoraj brez oblek, zbegani, prišli do kamnitega zidu. Postavili so nas pred zid in nas nameravali pobiti. Med vojaki je bil Bolgar, ki je vprašal, kje so Švabi. Odgovorila sem mu, da smo iz Središča, zato ne vemo, kje so¹⁵. Pogledal me je in vprašal, ali poznam Najžar Marijo. Pritrdila sem. Bolgar mi je izročil pozdrave in nas poslal naprej. Tega se spomni tudi Jože Prapotnik. Napotili so nas čez breg in prišli smo do Stanetinec.

¹⁰ Mogoče mežnarjeva – cerkvenikova hči?!

¹¹ Franc Šafarič, mož Pavle in oče Bebe ter Ivane-Ive, je zapustil družino in odšel po svetu. Bil je nemirna duša. Poročil se je drugič, ko je Pavla, prva žena, umrla. Bil je središki revež, delal je kot grobar.

¹² Govedič iz Središča, druga žena po Pavlini smrti, prej priležnica, s katero je imel Šafarič dvoje otrok.

¹³ Mogoče Irgoliču? Ta priimek je pri Veliki Nedelji znan.

¹⁴ Starejši Središčani se je še spomnijo. Danes tukaj stanuje njena nečakinja Ivanka, poročena Škrjanec, Partizanska ulica 2.

¹⁵ Tudi niso mogli vedeti, saj so bili večino časa v priročnih zakloniščih med dvema ognjema.

Nastanili smo se v veliki sobi, v kateri je bila slama in že nekaj ljudi, v glavnem ženske, ki so sedele ob steni. Utrujena sem zaspala, a me je sredi noči zbudilo kričanje in jok žensk. Vse po vrsti so Rusi in Bolgari na silo vlačili s slame in so se nato vse po vrsti izmučene, zasramovane in hlipajoče vračale. Mama je komaj zmogla spregovoriti, da jih vojaki posiljujejo¹⁶. Posiljene so bile babica Ida, Ela in Beba. Mame niso mogli, ker je njena maternica bila zunaj telesa¹⁷. S takšnim gorjem je živela vse od najinega rojstva. Do smrti je zelo trpela. Leta 1949 je v Ljubljani iskala pomoč. Vsi zdravniki, kot tudi študenti medicine (dr. Vrečkova), niso mogli verjeti, kakšnemu trpljenju in potrpljenju so bili priča. Prav zaradi teh težav je 1937 leta sporazumno odšel od hiše moj oče Franc. Le malo vem o njem. Šele po mamini smrti mi je Šestan Alojzija razkrila žalostno zgodbo mame in očeta.«

Vrnitev v Središče

»Vračam se v leto 1945. Iz Stanetinec smo naslednji dan odšli proti Središču. Naša hiša je bila polna nereda in delno izropana. Klavir je ležal v sadovnjaku. Kar je mogel, je Horvat Jožek, sosed – Nežikin mož

ohranil. Bivanje v hiši ni bilo možno, zato smo spali pri Jurjaševičevih, Ani in Jakobu (danes Kolodvorska c. 3). Domov pa smo prišli, veseli, 15. maja 1945, ko smo za silo uredili stanovanje¹⁸. Proti koncu leta 1945 je bila ponovno odprta gostilna. Majčeva Micika je bila natararica. Do mamine aretacije, v septembru 1946, smo si nekoliko opomogli, po izpustitvi iz zapora pa ni bila več sposobna voditi gostilno.

Bilo je 17. maja 1945, ob 9. uri zvečer. Sedeli smo pri večerni molitvi, ko so se vrata na silo odprla. Mislili smo, da je pes Taras, saj si je pogosto sam odprl vrata, ko sta s Pubom prihajala s sprehoda. Ni bil Taras, temveč skupina ljudi, ki je stala pred vrati, v kuhinjo pa je planil v vojaški obleki neki možak. Usmeril se je proti babici Idi, jo kruto sunil in prišel na njo grozno kričati. Babica je v strahu spregovorila: 'Jožek, Vodek, kaj je, kaj kriva?' Nato je obe z Elo potegnil ven na dvorišče. Babica se je med vrati ustavila in korajžno zaklicala: 'Zbogom, deca.' Nikdar več je nismo videli. Zidarič Franc s Placa je čez nekaj časa povedal mami, da je končala v strelnem jarku¹⁹ pod Humom, ustreljena s pištolo.

Čez mesec dni ali prej, ne vem točno, kdaj, so Puba poklicali v Ormož na zaslišanje. Ni se vrnil. Leta 1946, po Lojzovem²⁰ rojstvu, je g. Teršavec, paznik iz Šterntala, prinesel Elino pismo. Vsebina je bila približno takšna: 'Kje je Puba? Z menoj je slabo. Vse pozdravlja, Ela.' Listek sem odnesla k Borovinškovim,

¹⁶ V podkrepitev resničnih navedb pričevalke bom tukaj zapisal spomine M. M. iz Središča, ki je bila v tistem času na Kogu pri svojem stricu: *»Na Kog sem prišla 1. aprila 1944 k svojemu stricu, ki je imel tukaj trgovino. Pri njem sem pomagala pri gospodinjskih delih. Zaradi nevarnosti in nečloveškega ravnanja Bolgarov so nas evakuirali na hrvaško stran v vas Goričico. Evakuacijo je uredil in izvedel Andrej Marčec iz Središča, ki je imel na Kogu ves čas pošto. Pred bližajočo se fronto so njegovi najbližji prišli iz Središča na Kog, misleč, da bodo tukaj bolj varni. Vendar so se ušteli. Zaradi nečloveških grdobij Bolgarov se je šel Puba (Marčec – op. av.) pritožiti v vojaški štab, saj je vpričo njega, pod pretnjo ustrelitve, bolgarska golazen posilila njegovo ženo, nečakinjo Bebo, ki se je pozneje poročila z Alojzjem Marčecem. Neka deklica (Iva – op. av.) ki je bila zraven, menda je bila pozneje učiteljica, pa se je rešila. Mene je tudi rešil neki dečko, ki je pribežal pred fronto na Kog. Posilstva teh žensk so bila na dnevnem redu. V Goričici smo bili dva dni, med drugimi sta bila z nami moj bratranec Munda Radko, ki se je pri stricu učil trgovine, in Novak Stanko, po domače Plahnet s Koga. Nakar sta nas Puba in en vojak odpeljala v Središče na občino. Mimogrede smo se ustavili na Preseki pri Lovrecu mlinarju, kjer so nas lepo sprejeli in dobro nahranili. V Središču nas je sprejela narodna zaščita. Kdo je bil tam od teh ljudi, se ne spomnim. Za tem smo se razšli. Spomnim se, da je bila še fronta in so Nemci streljali s Huma po Obrežu.«*

¹⁷ V med.: prolaps (izpad) in prokcidencija. Vzrokov za takšno stanje je lahko več – slabo podporno tkivo, težki porodi, genetska nagnjenost, kronični kašelj, tuberkuloza, tumor itd. Ker je diagnoza postavljena (laično), po opisu pričevalke, sta možni obe diagnozi.

¹⁸ Na Kog se niso več vračali, saj je bil porušen, le Puba je med tem časom občasno odhajal gor. Z besedo domov misli Središče pri železniški postaji.

¹⁹ Verjetno v tankovskem jarku, ki je potekal od Drave za Humom proti Šalovcem in nato proti Muri. To »pancergrabo«, kot so jo imenovali domačini, so konec leta 1944 na ukaz Nemcev kopali domačini in ujetniki, saj so pričakovali bližajoči se ruski napad. To naj bi bila zadnja obramba Nemcev med Muro in Dravo, ki pa je vseeno za pet tednov ustavila rusko in bolgarsko napredovanje. Prav zaradi tega so Bolfenk (Kog), Šalovci, Frankovci, Hum, Loperšice itd. najbolj trpeli. Kakšno maščevanje je gnalo likvidatorje, saj Ida Šinko ni znala niti prav govoriti slovensko. Zato tudi nejasna beseda Vodek. Je bil to priimek likvidatorja, ki ga je žrtev vsekakor poznala!?

²⁰ Alojz Marčec, roj. 16. 6. 1946, nečak Ive Šafarič, por. Čagran, pričevalke. Stanuje v Vinskem Vrhu, danes je v pokoju. V nekdanjem Šinkovem vinogradu, ki ga je podedoval po svojih starših, si je zgradil hišo in obdeluje vinograd.

Tukaj bo verjetno pomota pričevalke ali pa je pismo prišlo z veliko zakasnitvijo, saj je bilo takrat taborišče že ukinjeno in Ela Marčec pokojna?!

saj je bil g. Borovinšek²¹ vodja vaške straže²² in sem zato pričakovala posredovanje.

Po Pubovem odhodu oziroma prisilni privedbi v Ormož in nato v Maribor²³ so se pojavili pri nas na Žinkovini²⁴ predstavniki vaške straže, na čelu z g. Borovinškom. Zapečatili so vse in tudi v glavnem vse odpeljali – pohištvo, perilo, obleko, tudi moje osebne stvari. Borovinšek tudi ni prizanesel mali sobi, kjer je imela Beba pripravljeno balo. Njen fant, Zidarič Drago s Placa, se je nameraval z njo poročiti, ko pride iz vojske. Toda njega ni bilo – padel je!

Pri Bebinih stvareh je mama prosila naj vendar pusti to, ker to ni od Ele. Pri tem je padla na kolena in ga prosila! Odgovoril je: To je ljudska imovina. Vse so odnesli.

V avgustu 1945 se je nenadoma doma pojavil partizan Bojan Šinko, moj ujec²⁵, brat umorjene Ele in sin prav tako umorjene Ide. Ob novici, kaj se je zgodilo, se je do nezvesti napil in odšel v Ljubljano. Ob iskanju pobitih svojih ožjih sorodnikov: sestre, matere in svaka Marčeca, je prišel v konflikt z oblastjo. Stike z njim sem imela vse redkeje, po mamini smrti, torej po smrti sestre Pavline, pa ga jaz nisem več videla. Tudi na njegovem pogrebu nisem bila, kajti nihče me ni obvestil o njegovi smrti.

Oznovska provokacija in smrt svaka

»Spomladi leta 1946 je Marčec Alojz ml.²⁶ opravil prevoz pobeglega ustaša²⁷. Ozna iz Varaždina je zato

zaprla mojo mamo, prevoznika Alojza Marčeca ml. in Alojza Marčeca st.²⁸ in sestro Bebo. Z Lojzom Marčecem, najmlajšim, dojenčkom od sestre Bebe sva šla k babici Ani Marčec. Pomagala sem negovati Nika, ki je imel šest let, in Iva²⁹ - tri leta. Bebo so zaradi dojenčka kmalu izpustili. Podnevi smo bili pri babici in 'dedeku' Marčec, zvečer pa smo se vračali spat domov na postajo. Marčec 'dedek' je bil čez pol leta izpuščen iz zaporu zaradi bolezni, mojo mamo so tudi bolno premestili v Maribor, kjer je odslužila 16-mesečno zaporno kazen.

V zimskem času so me Borovinškovi (žena Borovinška je bila sestra mojega posvojitelja Puba Marčeca) sprejeli pod streho. Z Rakovec Dragico, služkinjo, sva spali v podstrešni sobi. Dela, ki sem jih opravljala, so mi bila v veselje. Hotela sem biti pridna, da ne bi imela težav pri praktično tujih ljudeh. A težave so se pojavile, ko sem našla naše stvari – milo, brisače, prte, posteljno perilo z Elinim monogramom in kovček umorjene moje babice Ide Šinko. Gospe Borovinšek sem, ne vedoč, da bo kaj narobe, povedala, kaj sem našla. V trenutku me je odstranila z besedami: 'Zgini iz naše hiše!' Še plašč, ki sem ga pri njih dobila od njenega sina Frančka, mi je odvzela.

Odšla sem k 'dedeku' in babici Marčec, ki sta me lepo sprejela. Med otroci mi je bilo lepo. Pričakovali smo

²¹ Franc Borovinšek je bil svak Andreju Marčecu – Pubu.

²² Narodna zaščita.

²³ J. K. iz Grab mi je po smrti Z.-ja z veliko previdnostjo povedala, da sta Z (zaprla so ga po vrnitvi iz Rusije) in Puba preživela nekaj časa skupaj v zaporu v Mariboru. Z. ga je avgusta 1945. leta pustil v kritičnem stanju, še komaj živega. P.-va je približno enako opisala dogodek in dodala, da ga je iz zaporu (Z.-ja) rešil njen oče. Omenila je tudi seznam tistih, ki so jih v Središču zahtevali za likvidacijo. Od takrat se je P.-va. izogibala najinemu razgovoru. Domnevam, da še seznam nekje obstaja. (Pričevanje Ive Šafarič – Čagran.)

²⁴ Pravilen priimek je Šinko, vendar so domačini ta priimek izgovarjali Žinko. Tako npr. pri Žinkovem "gatu" na Prodeh (v Banatu), na Žinkariji ipd.

²⁵ Nekdaj je bilo različno naslavljanje sorodnikov po materini ali očetovi strani. Očetov brat je bil stric, mamin brat pa ujec ali »vujec«, tudi uja.

²⁶ Mož Ivine starejše sestre Bebe, sin Alojza in Ane (»dedeka« in babice).

²⁷ Po nekaterih virih je menda bil ta »ustaš« oznovski provokator. Po ustnem pričevanju Ive Šafarič, por. Čagran, je omenjenega leta s polnočnim vlakom prispel v Središče begunec – neznanec, menda ustaš, tako so rekli, oziroma se je tako predstavil. Potrkal je na gostilniško okno in odprla mu je gostilničarka Pavla, Ivina mama. Prosil jo je, naj mu pomaga priti do meje v Radgono. Napotila ga je k svojemu zetu Alojzu Marčecu, ki je vozil avto svojega očeta – »dedeka«. Zato so tudi »dedeka« zaprli. Še babico bi, pa ni imel kdo paziti vnukov – malega Nika in Ivana. Marčec je vožnjo sprejel, toda nekje pred Radgono mu je avto »zakuhal«, se pokvaril. Dalje ni več mogel, naenkrat pa so se pred njim pojavili miličniki, ga aretirali in zaprli. Po vsem sodeč, je hotela oblast tiste, ki so bili premožni, na tak ali drugačen način uničiti. (Vir: Iva Čagran.)

²⁸ Alojz Marčec st. je bil znan središki ključavničar. Že v stari Jugoslaviji je imel osebni avto in mlatilno, s katero je obratoval skoraj do svoje smrti v šestdesetih letih prejšnjega stoletja. Alojz je bil bratranec starega Marčeca, sodarja, Pubovega očeta. V Središču so ga vsi klicali za »dedeka«, ženo Ano pa »babica«.

²⁹ Niko in Ivo sta bila sina babičine nezakonske hčerke Angele. Rasla sta, prav tako vnuk Lojz, najmlajši, pri babici in »dedeku«. Ta dva starčka sta jim nadomeščala starše. Lepo sta jih vzgojila in spravila do kruha. Tukaj je dobila zatočišče tudi pričevalka Iva Šafarič, za kar jima je bila zelo hvaležna. Tudi sicer je pri »dedeku« Marčecu dobil zatočišče vsak revež, če je to bil ali ne.

prihod Lojza ml. iz zapor. Mama je na postaji po svojih močeh urejala gostilno. Življenje je postajalo prijazno in znošnejše.

Smrt Bebinega moža, očeta malega Lojza, je zaznamovala vso družino. Na sveti večer, 24. decembra 1948, v večernih urah, se je peljal z motorjem po opravkih na medžimursko stran. Pri prečkanju železniškega prehoda (pri Kolencu) ni opazil spuščениh zapornic in se je vanje zaletel. Bil je pri priči mrtev. Bebi se je ponavljala revma, mama pa je bila vse bolj priklenjena na posteljo. Pomembna sem se počutila, skrbela sem za mleko, ki sem ga dobivala od babice za pomoč, ki sem ji jo nudila. Leta 1950 pa me je gospa Šprager³⁰ napotila na učiteljske v Maribor. Po mamini in sestrini smrti 1951. leta sem morala zaradi finančnih težav zapustiti Maribor. Babica in 'dedek' (Marčecovi) niso zmogli plačila, štipendije pa mi, kot politično zaznamovani, oblastniki niso dali. Gospa Šprager in Vargazon Tatjana sta našli pot, da sem lahko v začetku decembra 1951. leta nadaljevala učiteljske v Čakovcu. Vozila sem se s kolesom in uspešno napredovala. Zaradi primernega uspeha mi je hrvaška republika namenila 1200 dinarjev štipendije. Bila sem bogata, tako da smo vsi – Niko, Ivo, mali nečak Lojz in jaz imeli delež. Leta 1955 sem dobila mesto učiteljice v Leskovcu pri Ptuj, na 'dedekovo' prošnjo, zaradi njune bolezni pa 1956. leta mesto učiteljice na Svetinjah – raju na zemlji!«

Kaj pravijo ljudje³¹

Pred skoraj petimi leti, ko še nisem bil odločen, ali objaviti zunajsodni pobjo zakoncev Marčec in tašče Ide Šinko, sem najprej »potipal« pri ljudeh, tistih, ki so Marčecove in Šinkove poznali. Gradivo sem zbiral tudi na Kogu. Nekateri so me pošiljali k drugim, naj mi ti povedo kaj več. Ugotovil sem, da so se nekateri ljudje izogibali dajati odgovore na moja vprašanja, ki so bila dokaj enostavna: »Ste poznali poštarja Marčeca na Kogu?« »Kakšno vlogo je igral med vojno?« in »Ali sta z ženo izdajala?« Dobil sem zanimiva pričevanja, ki jih bom v nadaljevanju, preden bom obdelal arhivske dokumente,³² tukaj zapisal.

S. Č. s Koga

Na vprašanje, če pozna oziroma je poznal Marčeca, poštarja na Kogu, mi je odgovoril:

»Seveda sem ga poznal. To so bili fini ljudje. Niso izdajali ali sodelovali z Nemci. Žena je bila bolj vroča, ne za Nemce, temveč za seks. Bila je radoživa. Seveda je v tem oziru imela rada postavne nemške oficirje. Bila sta nekemu napoti, zato so ju pospravili. To so bili težki časi. Tudi mene so kot fanta kogovski skrivači prijeli takoj po vojni in me odpeljali k Miklavžu v zapor in me zverinsko pretepali. Od mene so zahtevali, naj jim povem nekaj, kar je vedel samo moj oče. Jaz jim tega nisem mogel povedati, ker res nisem vedel. Ob izpustitvi sem imel 49% poškodovano telo od pretepanja.«

J.M., Središče

»Poznala sem Marčeca in slišala za njiju. Bila sta nemčurja, da bi izdajala, ne vem.«

K. M., Središče

»Ne, nič ne vem o tem³³. Menda so jih po nedolžnem pospravili zaradi družinskih razmer. Ne, nista bila izdajalca.«

A. K., Središče

»Kolikor se spomnim Marčec Puba in njegova žena nista sodelovala z Nemci ali izdajala. Njima je šlo samo za denar. Stari Marčec je imel doma pintarijo³⁴ in so tudi med vojno delali sode za pivo za vojsko. Puba je bil takrat glavni. Toti je ne izdovo, rad pa je mejo peneze!³⁵«

P. Z., Jastrepci

»Ja, dobro se spomnim Marčeca in njegove žene, poštarice Ele. Spomnim se, da je dolgo časa hodila na Kog v službo peš iz Središča. Med vojno se je družila z Nemci in ovajala. Koga, ne vem. Skupaj z Marčecema in drugimi Kogovčani smo bili ob koncu vojne izgnani za fronto na Stanetinski breg. V mali sobi se nas je gnetlo, da smo bili kot ribe v konzervi. Vem, da so ženske, ki so bile z nami, Bolgari vsak dan posiljevali. Menda je Ela tam od posilstva umrla. Kam so dali truplo, ne vem.«

I. I., Središče

»Od leta 1943 sem se učil sodarske obrti pri starem Marčecu. V tem času je imel mojster dva pomočnika – soseda Rajha in nekega Franca, ki je stanoval pri

³⁰ Nekdanja učiteljica, domačinka.

³¹ Nekatero podrobnosti iz teh pričevanj bom izpustil in uporabljal inicialke imen in priimkov, saj nimam namena, da bi morebiti z odkrito objavo zaznamoval potomce.

³² Zanimivo, da obstajajo v Arhivu R. Slovenije dokumenti o zaslišanju Marčeca in Rizmana, kot osumljenec ter prič, ki ju obremenjujejo.

³³ Tukaj sem opazil, da se oseba izogiba oziroma ne upa povedati resnice, ki jo je poznala, saj so bili Marčeci osebni prijatelji tej družini.

³⁴ Sodarska obrt.

³⁵ »Ta ni izdajal, imel pa je rad denar«. Po vsej verjetnosti bo ta izjava najbližje resnici. Seveda materialist, ki mu je prišlo vse prav.

Japi³⁶ na Bregu. Kasneje sta bila oba vpoklicana v Wermanschaft.

Puba je bil ohol človek. Da bi izdajal, nisem slišal. Spomnim se, da je bil doma ob koncu vojne, nato je izginil. Njegov nečak Tišman Rudolf pa je bil naduti vodja Hitlerjugenda.

Tudi moj oče je imel nevšečnosti z oblastjo. Takoj po odhodu Bolgarov so prišli ponj središki skrivači in ga odpeljali na Ptuj. Obtožili so ga, da je sodeloval z Nemci s tem, da je moral organizirati zbiralnico mleka. Ja, saj smo morali sodelovati z Nemci, če smo hoteli preživeti! Oče je imel to srečo, da ni bil med prvimi odpeljan, ker bi ga gotovo pobili, tako kot mnoge druge.«

K. J., Središče

»Šinko Ela je bila povezana z gestapom, saj je hodila k njim na Breg, kjer so imeli sedež. Rada je imela moške. Da je izdajala, ne vem. Sicer je mnogo ljudi bilo lojalnih Nemcem zaradi strahu, da jih ne bi odpeljali. Za Puba ne bi mogla reči nič slabega. Ne verjamem, da sta bila ovaduha. Za to, da sta bila likvidirana, je bil vsega kriv XY.

Spomnim se, da sem bila takoj po vojni z nekim znancem na Kogu. Tam sem srečala vsega iz sebe Puba Marčeca. Hodil je pred cerkvijo in, ne vem, vlekel svoja oblačila z ljudi, ki so mu jih odnesli v času nemško-bolgarskih spopadov. Če je kaj uspel dobiti nazaj, ne vem. Nato se je obrnil k mojemu znancu z besedami: 'Na, pogledajte,' in pokazal na svojo obleko. 'To je vse, kar imam!' Ko sva s znancem odšla, mi je ta šepetaje dejal: 'Vi jih prokleti nede dolgo trebo!' Ali je znanec vedel, kaj se plete? Vsekakor!

Tudi jaz sem bila obtožena sodelovanja z Nemci, samo zato, ker sem hotela pomagati sorodniku. Bila sem zaprta v Mariboru. Nekega dne smo morale mlajše ženske iti čistiti pisarne. Takrat sem v neki pisarni videla nalepljen seznam zapornikov, med katerimi je bil tudi Andrej Marčec. Pozneje, ko so me izpustili, sem seveda doma povedala o tem seznamu. Kmalu se je to po Središču razvedelo.

Nekega dne pa sem srečala XY. Ustavil me je in me ogovoril, ali je res, da sem videla to in to. Bil je nervozen in raztresen. Odgovorila sem mu pritrdilno. Nato me je po tihem vprašal: 'Pa misliš, da bo dojšo domu?'

Nerazumljivo mi je, zakaj so likvidirali staro Šinkovico, saj ženska nikamor ni šla, ni vedela slovensko in tudi malo Središčanov jo je poznalo.«

M. P. Središče

»Na Kogu sta imela pošto, ki sta jo vodila tudi med okupacijo. Pravijo, da sta Ela in njena mati Ida, ki je bila Madžarka, simpatizirali z Nemci. Za Puba to ne bi mogla reči. Tudi o izdajanju domačinov pozneje ni bilo slišati. Kolikor mi je znano, sta obe izginili tik pred koncem vojne. Spomnim se, da sem še junija leta 1945 videla Puba doma v delavnici.

Po vrnitvi iz izseljenstva smo našli dom popolnoma izropan. Oče je šel prosit XY, ki je bil poverjenik za ljudsko imovino, naj mu pomaga s kakšnim pohištvom. Ta ga je peljal v Zadravčev skedenj, kjer si je nabral nekaj uporabnega pohištva. Vse skupaj je plačal, ne da bi dobil kakršno koli potrdilo. Pri tej hiši je bila tudi po vojni blaginja. Vse polno tekačev je bilo v rolah, verjetno so izvirali iz zaplembe.

V juniju 1945 pa je Marčec Puba izginil. Menda ga je dal pospraviti XY, da bi se polastil njegovega premoženja.«

Obračun

Po koncu vojne se je Andrej Marčec ml. v glavnem zadrževal doma v Središču pri svojem očetu, ki je imel sodarsko obrt. Vse poslovne zadeve je kot naslednik obrti vodil on, tako že pred in med vojno.

Ženo Elo in njeno mamo so organi OZNE odpeljali na zaslisanje že 17. maja 1945, od koder se nista vrnili³⁷, Andreja Marčeca ml. pa 24. junija 1945. Žena Angela je končala v taborišču v Kidričevem, mož Andrej pa je bil odveden v mariborski zapor na Pobreški cesti.

»V zaporih na Pobreški c. je ostal do 15. januarja 1946, ker tega dne niso več hoteli sprejeti paketa, katerega so mu svojci redno nosili v zapor. Kaže, da takrat za obdolženim Marčecem izgine vsaka sled. Pogrešani je večkrat iz zavora pisal naskrivaj svojim staršem, nazadnje dopisnico z dne 19. decembra 1945. Nato so pogrešančevi starši poizvedovali pri ministrstvu za notranje zadeve v Ljubljani, ki je z dopisom z dne 5. avgust 1946 KU Kog sporočila, naj obvestijo starše pogrešanca, da se pogrešani več ne nahaja v kazenskih zavodih oziroma zaporih za izvrševanje kazenskih sankcij³⁸.«

³⁶ Vulgo – domače ime. Matjaž Dečko. Danes kmetuje zet Srečko Dečko (Dečko se je priženil k Dečku, zato se priimek nadaljuje).

³⁷ Pričevanje Ive Čagran. Menda so staro Šinkovico umorili že med potjo proti Ormožu in jo vrgli v tankovski jarek.

³⁸ Pričevanje sestre Antonije Marčec, por. Borovinšek, ki je bila predlagateljica razglasitve za mrtvega Andreja Marčeca ml. in je s tem utemeljila pravni interes za dedovanje njegovega premoženja.

Po izginotju Ele Marčec in nekaj pozneje njenega moža začne Andrejev oče poizvedovati za svojim sinom. Na 8. redni seji KNO odbora Središče, z dne 26.12. 1946, razpravljajo tudi o prošnji očeta Marčeca, naj intervenirajo glede njegovega priprtega sina. »Odbor zaključi, da je principiuelno za to, vendar da se prej stopi v zvezo s Krajevnim odborom OF, kateri naj poizve vse od merodajnih činiteljev na Kogu, kjer je priprti za časa okupacije večinoma živel in deloval.« Na seji KLO Središče, dne 27. 12 1946, pa je bila obravnavana med drugim tudi 3. točka dnevnega reda o ponovnem popisu narodne imovine (beri: zaplenjene), kjer je med drugim zapisano, »da se je treba glede imovine **izseljenega**³⁹ Marčec Andreja javiti na okraj«.⁴⁰

Konec maja 1947 pa izda Okrajno sodišče v Ljutomeru⁴¹ odločbi o »zaplemeni stvari zoper Marčeca Andreja in Angele iz Dravskega Središča, zdaj neznanega bivališča, v smislu čl. 2 toč. 1 odloka AVNOJ-a, z dne 21. 11. 1944, narodu sovražnega imetja v državno last. Tukajšnji zemljiški knjigi se naroča, da se pri celem zemljišču Marčeca Andreja in Angele vknjiži lastninska pravica v korist Federativne ljudske republike Jugoslavije«.

»Na podlagi potrdila KLO Središče ob Dravi z dne 22. 3. 1947 sta bila Marčec Andrej in Angela iz Središča št. 115 radi sodelovanja z okupatorjem od naših oblasti priprta in sta pozneje pobegnili v tujo državo

Prvi postopek za razglasitev za mrtvega A. Marčeca ml. je bil oktobra 1962, *”pri čemer se smatra, tako v razglasitvi, da je 31. julij 1950 dan, ki ga pogrešani ni preživel”*. Drugi postopek je prav tako vložila sestra Antonija, leta 1992, toda sedaj za oba pogrešana: Andreja, ki je bil že tako razglašen za mrtvega 1962. leta, in svakinjo, bratovo ženo Elo-Angelo, roj. Šinko. Ta dva sklepa se glasita, da se kot dan smrti pogrešanega Andreja Marčeca določi 15. januar 1946, za njegovo ženo pa 1. november 1945.

Vir: Sklep, št. IR 19/62 – 11, Okrajno sodišče v Ormožu; Sklep, št. NN 8/92 – 9 in sklep, št. N 7/92, Temeljnega sodišča v Mariboru, Enota v Ormožu.

³⁹ Avtorjev poudarek.

⁴⁰ Da bi prikrili izvensodni, tudi krivični umor Marčeca ml., so si novi oblastniki izmislili, da je bil izseljen. Sodišče je pri utemeljitvi Odločbe iz leta 1947 uporabljalo dva termina – izseljena in pobegla oseba, zato je, po njihovem, *”kot pobegle osebe smatrati analogno za vse izseljene osebe”*. Ta dikcija tudi takrat ne bi vzdržala pravne presoje. V nadaljevanju Odloka pa: *»Ko sta Marčec Andrej in Angela v smislu te ugotovitve pobegnili, odnosno bila izseljena, je bilo celotno imovino zapleniti in prenesti v korist države«*. Sodna farsa!

⁴¹ Kog je takrat spadal upravno, politično in sodno pod okraj Ljutomer.

ali pa se skrivata, ker se na svoj dom do zdaj nista vrnila. **Njun sin Marčec Andrej ml.**⁴² je bil januarja (datum je nečitljiv) 1946 izseljen«.⁴³

Iz teh odločb je razvidno, da je oblast prikrivala resnico in z očitnimi lažmi zavajala celoten sodni sistem!? in javnost.

Jasno je, da je bila Angela Marčec izvensodno ubita že do ukinitve taborišča v Kidričevem, oktobra 1945, saj so takrat vsi zaporniki izginili⁴⁴. Mož Andrej pa se verjetno tudi ni učakal novega leta 1946, ker mu paket v januarju istega leta ni bil vročen.

Največja laž, ki so jo oblastniki razširili o njunem sinu. Da bi zakrili zločin, so si enostavno izmislili, da sta imela v zakonu otroka – sina Andreja, ki naj bi bil izseljen. Kdo pa je bil takrat v Središču v KLO, ki je izdal takšno potrdilo Okrajnemu sodišču v Ljutomeru, to naj bi pa na tej podlagi izdalo odločbo o zaplembi? Danes se nam zdi čudno in nedopustno, da za grehe staršev trpijo otroci, takrat pa je bilo vse mogoče, tudi to, da so za zločin uporabili lažna dejstva. Vsekakor je moral nekdo v Središču vedeti za umor in je z lažnim potrdilom podkrepil Marčecovo krivdo. So bila posredi družinska nesoglasja in koristoljubje, kot nekatere priče namigujejo? Možno je vse.

Zasliševanje

Po aretaciji v juliju 1945, kar se sklada z nekaterimi pričevanji, je bil Andrej Marčec priveden 11. julija 1945 pred zasliševalca⁴⁵ Vojaškega sodišča mariborskega vojnega področja – Maribor, kot osumljenec.

Obdolženi Andrej Marčec izjavi:

⁴² Avtorjev poudarek.

⁴³ Odločba Okr. sodišča Ljutomer, št. 366/47, in Odločba, št. 367/47.

⁴⁴ Izjava predlagateljice Antonije Borovinšek v obrazložitvi o razglasitvi za mrtvo – sklep Tem. sod. v Ormožu, št. 7/92.

⁴⁵ Zasliševalec je bil Martin Žalik, tisti, ki je imel vmes prste pri umoru polanskega župnika Daniela Halasa. Med drugim je zasliševal tudi turniškega dekana in domoljuba Ivana Jeriča. Za razliko od drugega zaslišanja ta zapisnik ni podpisan ne od zasliševalca in ne od obtoženca, namesto podpisa stoji l.r.

»V HB⁴⁶ sem vstopil takoj v začetku okupacije. Rdečo legitimacijo sem dobil l. 1943⁴⁷. Pri Wermanschaftu⁴⁸ sem bil, šturmfirer⁴⁹ sem postal nekako septembra sept. 1941 ter bil do konca šturmfirer. V 'Einsatz' sem bil v Šoštanju 18 dni lansko leto od 8. – 20. junija. Vendar sem istočasno podpiral tudi partizane. Kupil sem obveznice vojnega posojila za 500.- RM. Pri izdajstvu Kerenčiča nisem imel jaz nobenega posla. Kolikor je meni znano in kolikor mi je pripovedoval pozneje Rizman in Zabavnik Jakob, se je izdaja izvršila takole:

Rizman je pijanček ter je govoril okoli, da so pri Sv. Bolfenku sami komunisti in da imajo sestanke. Zato je zvedel gestapo in ga poklical k sebi, kjer je Rizman povedal, kdo bi naj bili komunisti in kdo se je udeleževal sestankov. Takoj, ko je to storil, je šel

obvestit Zabavnik Brankota očeta, Jakoba⁵⁰. A Jakob je rekel, da je njegov sin ni nič kriv in ne bo pobegnil. Ker ni pobegnil, so ga drugi dan ujeli. Istočasno so aretirali tudi Pokrivača. Ta dva sta izdala potem nadaljno mrežo in je bilo aretirano večje število ljudi. Odločno zanikam, da bi jaz podpisal kako ovadbo proti Kerenčiču ali Zabavniku.

K meni so zahajali gestapovci iz Središča, toda samo v gostilno. Jaz jim nikoli nisem dajal kakih obvestil o ljudeh.

Drugo zaslišanje obdolženega Marčeca je bilo pet dni pozneje, zasliševal ga je dr. Ludvik Terbec⁵¹. Pri tem zaslišanju Marčec izjavi:

»Nisem bil član KB⁵². V HB sem vstopil 1941. v mesecu maju, ko je bil izdan razglas, da se moramo vsi prijaviti. Rdečo legitimacijo HB sem šele dobil 1943. enkrat spomladi. Št. leg(itimacije) je bila nad 610.000. 'Sturmfürer' sem postal mes(eca) sept. 1941. Bil sem postavljen, nisem se pa sam javil. V 'Einsatz' sem bil poklican leta 1944 junija mes(eca) Bili smo v Šoštanju. Meni se je po 18. dnevu bivanja v Šoštanju posrečilo izveči iz te službe, ker sem na priporočilo Dr. Kauklerja pil piklinsko⁵³ kislino. Hajke se nisem udeležil nobene.

Odločno zanikam, da bi jaz izdal prof. Kerenčiča ali pa katerega njegovih tovarišev. Nisem podpisal nikakve ovadbe ali pa vloge. Če bi pa kje stalo podpisano moje ime, je to bila samo potvorba. Da nisem izdajal partizanov, potrjuje priloženo potrdilo združenih odborov OF na Kogu. Partizane sem podpiral od začetka l. 1943, ko se pri nas pojavili prvi terenci.

Kupil sem obveznice voj. posojila za 500.- RM, katerega prilagam.«

Sedaj so prišle na vrsto priče. Prvi je bil zaslišan Jakob Munda, trgovec in gostilničar na Kogu, ki je bil sekretar Krajevnege odbora. Na vprašanje, če pozna

⁴⁶ Heimatbund (Steirischer Heimatbund) – Štajerska domovinska zveza. Ustanovljena 10. maja 1941 po odredbi dr. Sigfrieda Uiberreitherja, ki naj bi vodila svoje člane duhovno in politično in jih izoblikovala v zavedne državljane nemškega rajha. Takoj po ustanovitvi zveze je bil izdan razglas, na podlagi katerega se morajo vsi prebivalci javiti na občino na rasne preglede, ki so temeljili na nacističnih rasnih in političnih zakonih. (Hartman, Mobilizacija Slovencev v nemško vojsko 1942–1945).

⁴⁷ Prebivalstvo na Spodnji Štajerski, Koroški in Kranjski je bilo razdeljeno v tri skupine: V prvo so prišli Nemci, ki so se opredeljevali že pred vojno – ti so dobili dokončno državljanstvo in rdečo legitimacijo. (Hartman, Mobilizacija Slovencev v nemško vojsko 1942–1945, str. 6.)

So pa znani primeri, da so dobili rdečo legitimacijo tudi do takrat nenemški državljani – Slovenci. Podelitev državljanstva je pomenila ekonomsko varnost, predvsem pa politično zaslombo. Med te je spadal prav gotovo A. Marčec. Čudno, zakaj mu rdeče legitimacije niso podelili že prej, torej ob okupaciji, saj je bil tudi na spisku v mreži predvojnih zaupnikov. (Mavrič, AMNOM, Vertrauensmännerliste der Untersteiermark Gaugrenzlandamt.)

V drugi skupini so bili tisti, za katere so Nemci sodili, da jih je mogoče ponemčiti – dobili so državljanstvo na preklic, ki je veljal deset let, in so dobili zeleno legitimacijo. (Hartman, (Hartman, Mobilizacija Slovencev v nemško vojsko 1942–1945.) Tretja skupina so tako imenovani zaščiteni (Schutzangehörige), ki so bili brez državljanskih pravic in jim zato ni bilo treba iti v vojsko. Dobili so belo legitimacijo. (Hartman, Mobilizacija Slovencev v nemško vojsko 1942–1945)

⁴⁸ Polvojaška organizacija, ki so jo nacisti uporabljali za boj proti partizanom. (Hartman, Mobilizacija Slovencev v nemško vojsko 1942–1945)

⁴⁹ Vodja vermanšafta v kraju.

⁵⁰ Tukaj se izjavi Marčeca in Franca Rizmana popolnoma skladata. Rizman je bil zaslišan kot osumljenec komaj 4. septembra 1945. V tem času nista mogla imeti nobenih stikov, saj so Rizmana aretirali že v Dachauu in ga odpeljali v Ljubljano.

⁵¹ Priimek je slabo čitljiv, upam, da je pravilen.

⁵² Kulturbund – Deutscher Kulturbund (Kulturna zveza). Pomenila je kulturno društvo, ki pa je v resnici postalo najtrdnjša postojanka za utiranje nacizma. Zveza je bila ustanovljena 1931. leta v Novem Sadu, isto leto, 14. novembra pa je bila ustanovljen ptujski KB. (Šuligoj, Ormoški Nemci med obema vojnama, str. 211.)

⁵³ Pravilno: pikrinska kislina – trinitrofenol. Strupena kislina z eksplozivno lastnostjo. V I. sv. vojni so jo uporabljali zavezniki za polnitev eksplozivnih teles.

Andreja Marčeca, odgovori, da ga pozna in da je ob koncu leta 1943 dal za partizane 40 litrov vina in steklenico žganja. Osumljeni mu je takrat pokazal tudi posojilno obveznico Narodne osvoboditve v vrednosti 500 RM. Nadalje izpove, da je leta 1943 pogosto z njim govoril in mu je ob tem dajal poročila tujih radijskih postaj. Na vprašanje, ali je vedel, da je Marčec izdal Kerenčiča, je odgovoril: »Ne nisem vedel, da je osumljeni Marčec izdal 1941. leta tov. Kerenčiča in tovariše in sem za to šele sedaj zvedel⁵⁴«.

Ta izpoved je v veliki meri najbližje resnici. Kakšno težo je imelo potrdilo Združenih odborov OF, da ni izdajal partizanov, in zakaj si jo je priskrbel, bo še nadalje ostalo nerešeno. Preiskovalci so v glavnem iskali pričo za izdajo Jožeta Kerenčiča. Kot bomo videli v nadaljevanju, so vse priče, razen osumljenega Franca Rizmana in priče Jakoba Munde, močno bremenile Andreja Marčeca.

Ob zaslišanju prič Vlada Zabavnika in Draga Zabavnika prva priča pove, da je bila zaprta v Mariboru zaradi sodelovanja s partizani. V zaporu je prišla v stik z domačinom Konradom Bogdanom, ki mu je povedal, da je slišal pogovor med Marčecem in Jakobom Škerjancem. Govorila sta o raznih stvareh, med drugim tudi, da je treba prijaviti nemškim oblastem Jožeta Kerenčiča, Kolariče in Zabavnike, ker so nevarni za okolico. »Po tem dogodku so nas res vse pozaprl, od cele grupe je bilo 10 ustrelenih in nas šest je prišlo v koncentracijsko taborišče v Dahau in v Mathauzen⁵⁵«.

»V sodnih zaporih v Mariboru sem se nahajal skupaj s prof. Kerenčičem Jožetom od 8. do 27. decembra 1941. leta«, je začel svoje pričevanje Drago Zabavnik iz Vodrancev. Med drugim pove, da mu je Kerenčič naročil, če pride živ iz zapora, naj po zlomu Nemčije prijavi oblastem Andreja Marčeca, Jožka Tomažiča, Franca Rizmana in Jakoba Škerjanca, saj je osebno videl na gestapu prijavo, podpisano od te četverice. »Rizman Franc je letos aprila meseca pripeljan tudi v Dahau, ne vem pa, radi čega. On je mojemu sosedu Mundi Francu dejal, da oni niso mislili prijaviti vse nas, temveč samo prof. Kerenčiča. Rekel je še, da je doma nagovarjal Tomažiča Joška, da naj pomaga in sodeluje z OF, ampak isti mu je dejal, da s takšnimi šmrkavci neče imeti nobene zveze. Ko sem se vrnil iz

Dahau, mi je pravil Klobučar Karel, da je on šel nekega dne za Marčec Andrejem in Škerjancem (istega so partizani ubili že 1943. leta), katera sta šla na Gestapo v Središče. Slišal je, da je Škerjanec rekel Marčecu, da je treba tistih deset ljudi odpeljati od Sv. Bolfenka. Marčec mu je pa odvrnil, da je najbolje, da napravi on eno prijavo, in da jih bodo že prijeli.⁵⁶

Če temeljito preberemo obe izjavi, ki sta si močno podobni, nas z gotovostjo ne prepričata. Zakaj? Vlado Zabavnik pove, da je pogovor med Marčecem in Škerjancem slišal K. Bogdan. Podobno izjavi Drago Zabavnik, le s to razliko, da mu je skoraj enako povedal K. Klobučar.

Če razmišljamo racionalno, smo lahko skeptični glede pogovora, ki naj bi se odvijal nekje na cesti. Drugače si ne moremo predstavljati, ker oba, Bogdan in Klobučar, zagotovo nista prisluškovala v zaprtem prostoru. Skrajno naivno pa bi se bilo o teh rečeh pogovarjati na glas, in to na cesti. Klobučarjeva izjava je tudi na trhljih nogah, saj je Marčec posedoval osebni avto, s katerim je sam upravljal. Zelo težko je verjeti, da sta s Škerjancem šla peš s Koga v Središče in se med potjo o tem pogovarjala. O podpisih, ki jih je videl na zaslišanju tedaj že pokojni Jože Kerenčič na sedežu gestapa, lahko tudi dvomimo. Enako izjavo je namreč dal Janez Drofenik, kovač s Koga, ki mu je sin Franca Rizmana – Janko⁵⁷ – dejal, ko je bil za nekaj časa izpuščen iz zapora: »Tovariš, če bi bil slučajno jaz ustreljen, povej ti narodu, kaj sem jaz ob priliki zaslišanja na gestapu v Središču videl na svoje lastne oči. Videl sem na ovadbi podpise sledečih oseb: **Rizman Franc**⁵⁸, Škerjanec Jakob, Tomažič Jozef, Marčec Andrej mlajši.«

Gledano s časovnega odmika, je imel Tomažič nekakšen sedmi čut. Z izjavo o »šmrkavcih« se je distanciral od skupine, ki je bila skrajno nepazljiva in naivna. Tomažič,⁵⁹ kot dober organizator in politik, je gotovo poznal metode nacizma. Ni morda njegovo ime videno na gestapu kot maščevanje za »šmrkavce«? Bil je sodelavec Jožeta Kerenčiča pri

⁵⁴ Zapisnik zaslišanja priče Jakoba Munde, arh. št. A132362. Predvidevam, da bi Munda, kot aktivni sodelavec proti okupatorju na Kogu, moral kaj več tehtnega vedeti o delovanju obdolženega Andreja Marčeca.

⁵⁵ Zapisnik zaslišanja priče Vlada Zabavnika iz Jastrebcv. Arhivska št. A132363.

⁵⁶ Zapisnik zaslišanja priče Draga Zabavnika iz Vodrancev. Arhivska št. A132364.

⁵⁷ Janko Rizman, ustreljen kot talec decembra 1941 v Mariboru. Čudno, da je našel na svoji ovadbi podpis svojega očeta. Je takšna človeška izpričenost mogoča? Težko razumljivo in razložljivo.

⁵⁸ Avtorjev poudarek.

⁵⁹ Jožko Tomažič z Vitana. Bil je ustanovitelj DKFiD – Društvo kmetijskih fantov in deklet, na ormoškem koncu in predsednik pododbora Zveze DKFiD za ptujsko okrožje. Bil je ožji sodelavec predsednika ZDKFiD Ivana Kronovška.

DKFiD na Kogu in hočeš nočeš simpatizer KP⁶⁰, ki je že imela svoje lovke v društvu.

Janez Drogenik še pove, da je glavni krivec za smrt J. Kerenčiča in njegovega brata Franc Rizmana iz Lačavesi. Da je vedel za podpise na ovadbi, mu je povedal »tudi pokojni prof. Kerenčič **odnosno**⁶¹ Zabavnik Drago«. Izjavil je tudi, da je Franc Rizman na obisku pri Marčecu vpričo gestapovcev izjavil, da ve pri Sv. Bolfenku za komuniste, ki se sestajajo⁶².

Ker so si nekatere izjave nasprotujoče, se bom na kratko ustavil pri zaslišanju obdolženega Franca Rizmana⁶³. Rizman je izjavil in zatrjeval, da ga je izdal Jakob Zabavnik, ki mu je povedal o nameri svojega in njegovega sina⁶⁴. In čez nekaj dni so sledile aretacije. Tako Rizman. Izjava priče Vlada Zabavnika pa govori o izdajstvu Marčeca in Škerjanca, povedal pa mu je v Mariboru zaprti Konrad Bogdan.

Seveda je zelo pomembno, kdo je bil tisti, ki je prvi izdal skupino. Nato je stekel surovi gestapovski postopek, ki se mu je malokdo uspešno zoperstavil. To potrjuje zapisnik drugega zaslišanja Janka Rizmana, ki je bil dne 3. decembra 1941 na gestapu v Središču⁶⁵. Tukaj je Rizman izpovedal vse natančno, s priimki in imeni ter z glavnimi akterji odpora. Kakor so zlomili njega, saj je bil vendar še otrok, star komaj 17 let, tako so zlomili tudi marsikoga, med drugimi

tudi Kerenčičevega brata Slavka, ki je prav tako povedal (izdal!?) organizatorje upora na Kogu.⁶⁶

Pri zaključnem poročilu gestapa s tega zaslišanja v Središču je ob koncu navedeno, »da je bil 19. novembra 1941 zajet Branko Zabavnik, čigar temeljito zaslišanje je takoj izzvalo takojšnjo aretacijo Janka Rizmana. Izjave imenovanih so povzročili nadaljnjo aretacijo 16 oseb s Koga.«⁶⁷

Sklep

Zapletena zadeva, ki je doživela vrhunec – tragičen konec – prvič konec leta 1941, ko je gestapo uničil odporniško gibanje na Kogu, in po koncu vojne, ko so se morali »poravnati računi«. Pravijo, da je bilo že zelo nevarno nositi nemško srajco, pa si »izgubil glavo«, čeprav druge ni bilo, saj je bil Kog popolnoma uničen in požgan. Na to kaže izjava pričevalke, ko je ob koncu spopadov hotel Marčec na silo dobiti nazaj svojo obleko od nekaterih prebivalcev Koga.

Toda v nekaterih segmentih so dejstva jasna. Prav gotovo sta bila Marčec in njegova žena »zagreta« za nacizem iz takšnih ali drugačnih vzrokov. V začetku se je nacizem, vsaj pri preprostih ljudeh, pokazal kot nekaj novega, pravičnega in redoljubnega. Na to nam kažejo dejstva iz začetka okupacije, ko je večina revnega in zadolženega kmečkega prebivalstva z odprtimi rokami sprejelo okupatorja⁶⁸. Razočaranje nad srbsko diktatorsko politiko, ki je mnoge potisnila v revščino in nezavidljiv ekonomski položaj, ki je bil slabši kot v rajni Avstriji, je le vrh ledene gore, na katerem je pristala nacistična ideološka demagogija.

Po nekaterih znanih ustnih virih je bila pričakovana kratkotrajna nemška okupacija in so zato pričakovali

⁶⁰ Komunistične partije.

⁶¹ Avtorjev poudarek. Kaj pomeni odnosno? Kdo mu je torej povedal, Kerenčič ali Zabavnik?

⁶² Po tem takem so imeli kogovski uporniki med gestapovci svojega zaupnika-vohuna!?

⁶³ Zapisnik, z dne 4. septembra 1945, arhivska št. A132359.

V monografiji o Partizanskih kurirjih, avtorja Rada Zakonjška, izdane v samozaložbi leta 1985, str. 488, je družina Franca Rizmana opisana kot žrtev okupatorja, ki je sodelovala v osvobodilnem gibanju že za časa J. Kerenčiča. Niti z besedico ni omenjeno Rizmanovo izdajstvo in njegovo pogubljenje po koncu vojne. Zato se mi tembolj potrjuje domneva o poveljnih medsebojnih obračunih.

⁶⁴ »Nekega dne me je vprašal moj sin Janko, če bi jaz bil voljan, da v našo hišo sprejememo nekaj oboroženih četnikov... nekega dne sem razgovarjal z Brankovim očetom Jakobom Zabavnikom in mu povedal, da se moj sin druži z njegovim... nekaj dni za tem sem bil poklican od funkcionarjev 'gestapa' v hišo Marčec Andreja... kjer sem bil zaslišan o vsem onem, o čemer sem razgovarjal z Jakobom Zabavnikom... Vsled tega jaz sedaj sumnam, da je mene kakor tudi ostale izdal Jakob Zabavnik.« (Iz zaslišanja Franca Rizmana).

⁶⁵ Zapisnik o zaslišanju Janka Rizmana. Prepis originala pri avtorju. Original v Arhivu RS.

⁶⁶ Novak, Prlekija 1941–1945, str. 148.

⁶⁷ V zaključnem poročilu (gestapovskem, op. avt.) je tudi navedeno, da so z aktiviranjem zaupnikov – kdo so to bili? (op. avt.) – in s pritegnitvijo šturmfirerja dali dokaze proti aretiranim. Na Kogu je bil prvotno šturmfirer Škerjanec (njega je navedel Franc Rizman na zaslišanju septembra 1945). Po njegovem uboju pa je njegove posle prevzel Marčec, tako je razvidno iz zaslišanja Marčeca leta 1945. Izjavil je, da je mesto šturmfirerja prevzel to leto. Kdo je bil torej izdajalec, ki ga omenja zapisnik? Vsi indici kažejo na Škerjanca, ki je javno grozil po Kogu, da ve za vso bando. Njega so kaznovali (ubili) »partizani« že 1943. leta, vanj so imeli Nemci popolno zaupanje. Zakaj pa že takrat ni bil kaznovan tudi Marčec, ki je bil prav tako od vsega začetka okupacije osumljen kalaboracije? Po vsem sodeč so Marčecu obesili izdajstvo po vojni, ko so se morali nekateri »očistiti« in poravnati račune.

⁶⁸ V Središču je menda neki kmet pred dvoriščnimi vrati javno hvalil novi red in se kar na »peti« obrnil v potrditev izrečenega. To je počel vse dotlej, dokler mu niso gestapovci odpeljali sinov. (Vir: Vox populi).

hiter konec vojne. V takšnem pričakovanju so se nekateri vedli kot odločni nasprotniki nacizma.⁶⁹ V nasprotju s temi so se vedli tudi oportuni vetrnjaki, ki so bili za lastne koristi lojalni novemu redu, kar pa je moralno sporno. Po mojem je ravno tukaj celoten ključ do resnice in rešitve problema. Toda, ali je bil to zadosten razlog, da so brez sojenja pogubili oba, povrh pa še Elino mamo, ali pa sta bila le žrtev spletk med samimi akterji odpora.

*Slika 2: Na Kogu pred pošto. Prva z leve sedi Anica Kočever, v sredini Ela Marčec, lastnica pošte.
Hrani: družina Čagran.*

⁶⁹ J. Kerenčič je takoj po napadu Nemčije na Sovjetsko zvezo organiziral javni sestanek sredi belega dne na domačem dvorišču. (To Kerenčičevo dejanje je zadosten dokaz, da KPJ (Kominterni) pred napadom Nemčije na SZ ni dovolila nikakršnih akcij proti Nemcem v Jugoslaviji – pakt Hitler–Stalin.) Nekateri prebivalci Koga so vedeli, da to ni varno in pametno, zato so se izogibali takšnim dejanjem in sodelovanju na javnem sestanku. Sicer pa nekateri menijo, da so Kerenčiča ovadili prav njegovi predvojni boljševistični »prijatelji«, saj je Kerenčič veljal, skupaj s somišljeniki Akademsko agrarnega kluba Njiva, za odpadnika – trockista. (Topolovec, Jože Kerenčič. Luskovič, Kmečko vprašanje.)

Iz ohranjenega pisma prijateljici Anici Kočever⁷⁰ iz Središča se da ugotoviti, da sta Marčceva ves čas pomagala izseljencem in pregananim.⁷¹ Kolikor se je dalo, jim je preko svojih zvez pošiljala pisma in pakete in imela z njimi stike.

Navsezadnje pa je le morala nekoga zapeči vest ali pa je bila le nesramna aroganca. Namreč, iz razpoložljivih virov, ki sem jih že navedel, sta bili kot uradni dejstvi navedena njun pobeg čez mejo in njun sin izseljen, da bi tako opravičili zaplembo vsega premoženja in zakrili zločin. Torej, sta bila kriva?

Ključne besede

Andrej in Angela Marčec, Središče, 1945, izvensodni poboji

Pisni viri

- Arhiv RS, AS 1931, št. 677–13–293/05.
- Arhiv RS, Slovenski prevod zaslišanja Janka Rizmana. (Zapisnik sem dobil od Toneta Luskoviča iz Jastrebcv.)
- HTML, Zorko Vičar.
- Osebni arhiv družine Čagran, Maribor.
- Zgodovinski arhiv na Ptuj (ZAP), Ivan Najžer, Trg Središče – rokopisna zbirka.
- ZAP, Zapisniki NOO – KLO, Središče 1945 in dalje.

Ustni viri

Imena in priimki v arhivu avtorja.

Literatura

- Bruno HARTMAN: Mobilizacija Slovencev v nemško vojsko 1942–1945. Celje, 2006.
- Ivan JERIČ: Moji spomini. Murska Sobota, 2000.
- Stane KOS: Stalinistična revolucija na Slovenskem 1941–1945. I. del, Rim, 1994.
- Drago KOŠMRLJ: Hiša za gradom, št. 1. Ljubljana, 1987.
- Tone LUSKOVIČ: Kmečko vprašanje in akademski agrarni ljub Njiva med prvo in drugo svetovno vojno. Zgodovinski zapisi III, Ormož, 2006, str. 58–63.

⁷⁰ Žena središkega veleposestnika in staroste Sokola Franca Kočeverja. Z dvema sinovoma, Francem in Borisom, je bila med prvimi deportirana v izseljenstvo v Srbijo.

⁷¹ Kopija pisma v arhivu avtorja.

- Irena MAVRIČ ŽIŽEK: KS Središče ob Dravi v času nacistične okupacije in osvobodilnega boja 1941–1945. Ormož skozi stoletja V/2, Ormož, 2004, str. 398–423.
- Drago NOVAK: Prlekija 1941–1945. Ljubljana, 1987.
- Skozi čas, Zbornik MNOM za leto 2005.
- Ljubica ŠULIGOJ: Ormoški Nemci med obema vojnama. Ormož skozi stoletja III, Ormož, 1988, str. 203–232.
- Rajko TOPOLOVEC: Jože Kerenčič ni bil za »takšen« komunizem. Zgodovinski zapisi II, Ormož, 2005, str. 68–73.
- Angela VODE: Skriti spomin. Ljubljana, 2005.

Povzetek

Prispevek posega v čas naše polpretekle zgodovine, katere številni dogodki tudi v naši neposredni okolici zahtevajo raziskovanje in razkritje resnice. Glavni osebi obravnave sta takoj po vojni umorjena Andrej Marčec ml., domačini so ga klicali Puba, in njegova žena Ela (Angela) Šinko iz Središča ob Dravi, ki sta si že v stari Jugoslaviji na Kogu zgradila veliko stavbo, v kateri sta imela pošto. Nova poveljna oblast ju je osumila sodelovanja z okupatorjem, zato so ženo Elo in njeno mamo organi OZNE odpeljali na zaslišanje že 17. maja 1945, od koder se nista vrnila, Andreja Marčeca ml. pa 24. junija 1945. Žena Angela je končala v taborišču v Kidričevem, mož Andrej pa je bil odveden v mariborski zapor na Pobreški cesti. Kmalu se je za njima izgubila vsaka sled. Angela Marčec je bila tako izvensodno ubita že do ukinitve taborišča v Kidričevem, oktobra 1945, saj so takrat vsi zaporniki izginili. Mož Andrej pa se verjetno tudi ni čakal novega leta 1946, ker mu paket v januarju istega leta ni bil vročen. Vse omenjeno je seveda oblast prikrivala z utemeljitvijo, da sta pobegnila v tujo državo ali pa se skrivata.